

Ο ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

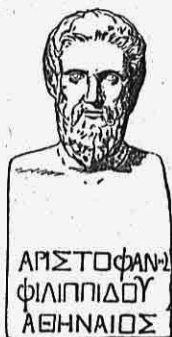

άντες γνωρίζομεν ὅτι ὁ φιλόπατρις ποιητῆς Ἀριστοφάνης ἔσκωπτεν ἀνηλεῶς εἰς τὰς κωμωδίας του ὄχι μόνον τοὺς συγχρόνους του πολιτικούς, οἱ ὅποιοι κατεδημαγώγουν καὶ παρεπλάνων τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ τοὺς Σοφιστάς, ἐν οἷς καὶ τὸν Σωκράτη, ὡς διαφθείροντας τὰς ψυχὰς τῶν νέων, ἀκόμη δὲ καὶ ἐκ τῶν συγχρόνων του ποιητῶν τὸν Εὐριπίδην. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἄλλων προσώπων ὁ σημερινὸς ἀναγνώστης εὐρίσκει ἴσως δεδικαιολογημένας τὰς ἐπιθέσεις καὶ τὰ σκώμματα τοῦ μεγάλου κωμικοῦ ποιητοῦ· ἀλλὰ περὶ τοῦ Σωκράτους κατέχεται ὑπὸ πολλῆς ἀπιστίας καὶ ἐνδοιασμοῦ. Ἐνῶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Σωκράτης διὰ τῆς ἀκαταμαχίτου διαλεκτικῆς του ἀντεπεξήρχετο κατὰ τῶν Σοφιστῶν κατακρίνων τὰ διδάγματα καὶ ἐλέγχων τὴν δοκησισοφίαν των, ἦτο ἄρα γε ὀρθὸν ὁ χαριέστατος καὶ εὐφυέστατος ἐκεῖνος ποιητῆς νὰ ἐκλέξῃ τὸν φιλόσοφον τοῦτον ὡς τὸν ἀντιπρόσωπον τῶν Σοφιστῶν καὶ νὰ διακωμωδήσῃ εἰς τὰς *Νεφέλας* του, σκυφαντῶν αὐτὸν καὶ διαστρεβλῶν τὴν ἀλήθειαν; Τοιαῦτά τινα ἔσκέπτοντο πιθανῶς καὶ οἱ λόγιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες τῆς γαλλικῆς Ἀναγεννήσεως, οἱ ὅποιοι δὲν ἔξετίμων παρὰ πολὺ τὸν Ἀριστοφάνη· ὁ δὲ πολὺς Βολταῖρος προχωρῶν περαιτέρω ἐτόλμησε νὰ εἶπῃ τὸ περιφρημον ἐκεῖνο περὶ τοῦ

Ἀθηναίου ποιητοῦ: ce poète comique, qui n'est ni comique ni poète.

Εὐριπίδης καὶ Ἀριστοφάνης εἶναι οἱ κατ' ἔξοχὴν ποιηταὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Αἱ πλείοται καὶ ἄρισται τῶν σφζομένων κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, ὡς καὶ αἱ τραγωδίαὶ τοῦ Εὐριπίδου, ἐγράφησαν καὶ παρεστάθησαν διαρκοῦντος τοῦ πολέμου τούτου. Ποία δὲ ἦτο τότε ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῶν Ἀθηναίων; Κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τοῦ ὀλεθρίου ἐκείνου πολέμου ἐνέσκηψεν ὁ φοβερός λοιμός, τὸν ὁποῖον μᾶς περιγράφει ὁ Θουκυδίδης· περὶ τὸ τέλος τῆς θαυμασίας ταύτης περιγραφῆς ὑπάρχει ἡ ἑξῆς παρατήρησις: Βαρυνόμενοι οἱ ἄνθρωποι ἐκ τῶν δεινῶν τῆς νόσου καὶ ἀθυμοῦντες, ἐν τῇ ἀβεβαίῳτητι τῆς αὔριον παρεδίδοντο ἀδιστακτως εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς. «Φόβος δὲ θεῶν ἢ νόμος ἀνθρώπων κανεῖς δὲν τοὺς ἠμπόδιζε: φόβος μὲν θεῶν, διότι βλέποντες ὅτι ὅλοι ἀδιακρίτως οἱ πολῖται χάνονται, ἔκρινον ἀδιάφορον τὸ νὰ σέβωνται τοὺς θεοὺς καὶ νὰ μὴ τοὺς σέβωνται νόμος δὲ ἀνθρώπων, διότι κανεῖς δὲν ἠλπίζεν ὅτι θὰ ζήσῃ μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς δίκης, διὰ τὸ νὰ ὑποστῇ τὴν ποινὴν τῶν ἐγκλημάτων του· ἄλλοι δ' ἔφαντάζοντο ὅτι πολὺ φοβερωτέρῳ ἐπεκρεμάσθη καθ' ἑαυτῶν ἢ ἡδὴ ἐπιβεβλημένη εἰς αὐτοὺς καταδικαστικὴ ἀπόφασις τῆς νόσου, καὶ προτοῦ νὰ προσβληθοῦν ἀπὸ αὐτὴν, εὐλογον ἐνόμιζον νὰπολαύσουν ὀλίγον τῆς ζωῆς».

Εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ταύτην κατάπτωσιν, τῆς ὁποίας ἀφορμὴ ὅλως ἔξωτερικὴ ὑπῆρξεν ὁ λοιμός ἐκείνος, εἰς τὴν ἀγαλίνωτον ταύτην φιληδονίαν συντέλεσεν ὄχι ὀλίγον καὶ ἡ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Περικλέους ἐπιπολάσασα πολιτικὴ ἀκοσμία. Ἐπὶ τοῦ Περικλέους, λέγει ὁ βαθύνονος Ἀθηναῖος ἱστορικός, ὑπῆρχε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δ' ἠσχεῖτο μοναρχία ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρός. Ἀλλ' οἱ διάδοχοί του, ἴσοι μᾶλλον ὄντες μεταξύ των καὶ ἐπιθυμοῦν-

τες ἕκαστος νὰ γίνῃ αὐτὸς πρῶτος, ἐκολάκευον τὰς ἰδιοτρο-
 πίας τῶν πολλῶν καὶ ἐτόλμων νὰ θυσιάζουν τὸ τῆς πόλεως
 συμφέρον εἰς τὰς στιγμιαίας ὀρέξεις καὶ ἡδονὰς τοῦ λαοῦ.
 Ὁ Κλέων, ὁ Ὑπέρβολος καὶ οἱ ἄλλοι πολιτικοὶ μετέτρεψαν
 τὴν ἀκμάζουσαν καὶ ἀνθοῦσαν δημοκρατίαν εἰς ὤμην καὶ
 ἀκόλαστον δημαγωγίαν. Οἱ δὲ βίαιοι καὶ ἐπαναστατικοὶ λόγοι
 τῶν ἔδιδον ὀλέθρια μαθήματα εἰς τὴν νέαν γενεάν, ἣ ὁποία
 δὲν ἦτο πλέον ἢ γενεὰ τῶν Μαραθωνομάχων. Ἡ οἰκτρὰ
 αὕτη κατάστασις ἦτο φυσικὸν νὰ κινήσῃ τὴν ἀγανάκτησιν
 παντὸς φιλοπάτριδος, οἱ δὲ κωμικοὶ ποιηταὶ καὶ μάλιστα ὁ
 Ἀριστοφάνης, ἐστηλίτευσον δριμύτητα τὰς καταχρήσεις ταύτας
 τοῦ δημοκρατικοῦ καθεστῶτος καὶ ἐπεχείρουν νὰναχαιτίσουν
 τὸ κακὸν καὶ νὰ διορθώσουν τὴν ὀλεθρίαν ἀγωγὴν, τὴν
 ὁποίαν ἐλάμβανεν ὁ δῆμος παρὰ τῶν φαύλων πολιτικῶν του.
 Ἡ πολιτικὴ ἐξέλιξις καὶ εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις καὶ
 εἰς τὰς Ἀθήνας βαίνει παράλληλος πρὸς τὴν διανοητικὴν
 καὶ ἠθικὴν ἐξέλιξιν. Ἀπὸ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος αἱ παραδεδομένα
 δοξασαί περὶ φύσεως, περὶ θεῶν, περὶ ἀνθρώπου ἀρχίζον
 νὰ συζητῶνται ὑπὸ τῶν σοφῶν. Αἱ παλαιαὶ μυθολογικαὶ
 παραστάσεις στεροῦνται κατὰ μικρὸν τῆς πίστεως τῶν καὶ
 ἡ ἐπιστήμη παρουσιάζει τὰς πρώτας σημαντικὰς προόδους
 διὰ τῶν Ἰώνων φυσιολόγων καὶ διὰ τῶν ἰδεολογικῶν φιλο-
 σόφων τῆς ἐν τῇ Κἀτῶ Ἰταλίᾳ Μ. Ἑλλάδος. Ἀκριβῶς δὲ
 εἰς τοὺς χρόνους τούτους ἀνέρχεται ἡ πρώτη κατάστασις τοῦ
 δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ὁ αἰὼν τοῦ Θαλοῦ, τοῦ Ἀνα-
 ξαγόρου, τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Ξενοφάνους, τοῦ Παρμενίδου
 ὑπῆρξε καὶ ὁ αἰὼν τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Κλεισθένης. Ἀλλὰ
 καθὼς εἰς τὴν λαμπροτάτην ἐκείνην περίοδον τοῦ δημοκρα-
 τικοῦ πολιτεύματος ἐπηκολούθησε μοιραία κατάπτωσις καὶ
 διαφθορὰ διὰ τῶν δημαγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκολάκευον τὸν
 δῆμον καὶ ἐξήγειρον τὰ πάθη του, οὕτως εἰς τὴν δαφιλή
 ἐκείνην ἀνθίσιν τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐρεῦ-
 νης ἐπακολουθεῖ κριτικὸς ἔλεγχος καὶ ὑποτίμησις τις τῆς ἀνθρω-
 πίνης νοήσεως διὰ τῶν σοφιστῶν, οἱ ὁποῖοι διαμφισβητοῦν
 τὸ δυνατόν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Οἱ σοφισταί, τῶν
 ὁποίων ἡ σημασία εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν πρόοδον ἀναντι-

ρήτως ὑπῆρξε μεγάλη, εἶναι οἱ εἰσηγηταὶ τῆς ὑποκειμενικό-
τητος τῆς σκέψεως καὶ τοῦ κριτικοῦ πνεύματος. Ἡ ὅλη των
διδασκαλία συνοψίζεται εἰς τὸ δόγμα τοῦ Πρωταγόρου :
« πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς
ἔστι, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν ». Δὲν ὑπάρχει ἕξ ἀντι-
κειμένου καὶ διὰ πάντας ἔγκυρος ἀλήθεια· ἀληθὲς εἶναι
δι' ἐμὲ ὅ,τι εἰς ἐμὲ ἐν πάσῃ στιγμῇ φαίνεται τοιοῦτον, ὡς
καὶ διὰ πάντα ἄλλον ὅ,τι εἰς αὐτὸν φαίνεται τοιοῦτο· τὰ
πράγματα δὲν ἔχουν ἀπόλυτον, ἀλλὰ σχετικὴν σημασίαν καὶ
ὑπαρξίν. Ὅμοίως καὶ εἰς τὴν πράξιν δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτον,
ἕξ ἀντικειμένου ἀγαθόν, ἀλλ' ἀγαθὸν εἶναι δι' ἕκαστον ὅ,τι
εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν του ἄποψιν φαίνεται
ἀγαθόν· τούτου δ' ἐπακολούθημα εἶναι ὅτι ὁ εἰς πάντα
ἄνθρωπον ἔμφυτος ἐγωϊσμός ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ μόνος
κανὼν τῆς πράξεως. Κατὰ ταῦτα περὶ ἐπιστήμης διατυπού-
σης γενικῶς ἰσχύοντας νόμους τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ πράττειν,
ἦτοι περὶ ἐπιστήμης Λογικῆς καὶ Ἡθικῆς οὐδεὶς δύναται
νὰ γίνῃ λόγος. Ἄντ' αὐτῆς εἰσάγουσιν οἱ σοφισταὶ τὴν ἐμπει-
ρικὴν ἀπλῶς γνῶσιν, τὴν ἄλογον τριβὴν καὶ τὴν τέχνην τοῦ
νὰ κάμνωμεν τοὺς ἄλλους νὰ παραδέχωνται ὅ,τι εἰς ἡμᾶς
φαίνεται ἀληθὲς καὶ καλὸν (*τὸν ἦτιω λόγον κρείττω ποι-
εῖν*). Οὕτως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν μέχρι τοῦδε ἐπικρα-
τοῦντα ἰσοδογματισμὸν ἐγκαινίζεται ἡ σκέψις καὶ ἡ κριτικὴ
ἔρευνα· ἀπαλλάσσεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς παρα-
δόσεως καὶ τῆς δεισιδαιμονίας, καὶ γίνεται ἐπιτακτικὴ εἰς
τοὺς νέους ἡ χρεῖα ὑπεριέρας τινὸς μορφώσεως, θεωρητικω-
τέρας καὶ ἐπιστημονικωτέρας.

Οἱ σοφισταὶ, οἱ ἀρχαιότεροι τοὺλάχιστον, δὲν ἦσαν τόσον
ἀνάξιοι λόγου, ὅσον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διὰ λόγους πολε-
μικῆς ἢ καὶ λογοτεχνικὸς παριστάνονται· τοῦναντίον μάλι-
στα, ὀρμώμενοι ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν, ἦσαν ὀξεῖς ἐρευνηταί. Ἡ
δ' ἐν Ἀμερικῇ ἐμφανισθεῖσα νεωτέρα σχολὴ τοῦ πραγματισμοῦ
(W. James, J. Dewey κτλ.) τὸν Πρωταγόραν κωχουμένη
ἀνακηρύττει σήμερον ἀρχηγέτην τῆς. Ἄλλὰ πρέπει νὰ ὁμο-
λογηθῇ ὅτι ἡ ὑπ' αὐτῶν δοθεῖσα νέα κατεύθυνσις, ἢ τόσον
γόνιμος διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν διανόησιν, ἐνέκλειε τὸ σπέρμα

δεινῶν κινδύνων εἰς τὴν καθεστῶσαν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν τάξιν. Ὁ ἄνθρωπος, ἀφωσιωμένος μέχρι τοῦδε εἰς τὰ τῆς πόλεως πράγματα καὶ ἔξ αὐτῶν ἑξαορτῶν τὴν ὑπαρξίν του καὶ εἰς αὐτὰ ἀνευρίσκων τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν, ἀνυψώνεται τώρα εἰς ἀτομικὴν αὐτοτέλειαν· ἀρχίζει νὰ ἐπικρίνη τὰ παραδεδομένα, νὰ ἐρωτᾷ τὸν ἑαυτὸν του ἐπὶ τίνων βάσεων στηρίζεται ἡ θρησκευτικὴ πίστις τῶν προγόνων καὶ τίνι δικαίῳ ὠρισμένοι τρόποι τοῦ πράττειν ἐπιδοκιμάζονται καὶ θεωροῦνται ἠθικοί, οὐχὶ δὲ ἄλλοι. Ἐὰν δὲ ἡ διάκρισις τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν πράξεων δὲν ἔχη καμμίαν ἄλλην πηγὴν παρὰ τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους καὶ τὰ ἔθιμα, ἡ ἠθικὴ ἀρα, ἡ δύνατο πᾶς τις νὰ συμπεράνη, εἶναι ἀπλῆ σύμβασις, τὴν ὁποίαν καθεὶς ἡ δύνατο νὰ παραβαίη. Οὕτω λοιπὸν ἐνσκήπτει ἐπικίνδυνος κρίσις, ἡ ὁποία ὑποσεῖει ἰσχυρῶς τὰ θεμέλια τῆς ἑλληνικῆς πόλεως. Τῶν σοφιστῶν ἡ διδασκαλία διαδίδεται εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας. Οἱ δ' εὐτράπελοι καὶ νεωτεροποιοὶ Ἀθηναῖοι, ὅσοι μάλιστα ἤθελον νὰ διαπρέψουν εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ἐνθουσιωδῶς ἐνστερνίζονται τὰ καινὰ διδάγματα.

Ἡ νέα αὕτη ἐπικίνδυνος τάσις εὐρίσκει ἀμειλίκτους πολέμιους τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Ἀριστοφάνη μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι καθεὶς ἔξ αὐτῶν βαδίζει ἰδίαν ὁδόν. Ὁ Ἀριστοφάνης δεικνύει ἄκραν συντηρητικότητα, ἡ ὁποία δὲν εἶναι οἰκείος τις καὶ προσωπικὸς χαρακτήρ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ἔχει βαθείας τὰς ρίζας εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως, τὸ ὁποῖον ἴσκει. Τοῦ κωμικοῦ καὶ τοῦ γελοίου ὁ σπινθὴρ ἐξανάπτεται καὶ ἐκλάμπει συνήθως ὄχι εἰς τὰ ἤδη καθιερωμένα καὶ δι' ὅλους σεβαστά, ἀλλὰ εἰς κάθε τι καινότροπον καὶ νέον καὶ ἐπαναστατικόν, τὸ ὁποῖον κάθε τόσον ἐμφανίζει πολυμερῆς καὶ πλούσιος κοινωνικὸς βίος. Ἐδῶ ἀκριβῶς ὁ δεξιὸς ποιητὴς κατορθώνει ν' ἀνευρίσκη παραδόξους ἀλογίας καὶ διαφωνίας καὶ ἀντιφάσεις, ἱκανὰς νὰ κινοῦν τὴν θυμηδίαν τῶν θεατῶν, οἱ ὁποῖοι, ἔχοντες πάντοτε τὸ συναίσθημα τῆς ὑπεροχῆς ὡς πρὸς τὰ διακωμωδούμενα πρόσωπα καὶ πράγματα, γελοῦν. Ἀλλ' ἡ συντηρητικότης αὕτη τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τῶν ἄλλων κωμικῶν ὑπερβαίνει τὸ μέτρον· ὁ Σωκράτης συγγέεται μὲ τοὺς σοφιστάς, μὲ

τοὺς ἁποίους ἐπαρουσίαζεν ἔξωτερικά τινα γνωρίσματα κοινά. Καὶ ὁ Σωκράτης συναθροαίξει ὀλόγυρά του νέους καὶ θέλει νὰ τοὺς διδάσκη τὴν βιοτικὴν σοφίαν καὶ αὐτὸς σκέπτεται καὶ διαλογίζεται καὶ θέλει εἰς κάθε πρᾶγμα νὰ εὐρίσκη τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ αὐτὸς ὡς ἀφετηρίαν τῶν ἐρευνῶν του λαμβάνει ὄχι τὸν ἔξω κόσμον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν ἀνθρώπον. Ταῦτα πάντα προσπίπτουν εἰς τὴν παρατήρησιν ὄλων. Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι οὐσιώδεις διαφοραὶ Σωκράτους καὶ σοφιστῶν, καὶ μάλιστα αἱ ἐξῆς: Ὁ Σωκράτης διὰ τῆς διαλεκτικῆς του ἀποκαλύπτει τὴν βαθεῖαν διαφορὰν τῶν πολλῶν καὶ μεταβλητῶν δοξασιῶν τῶν ἀνθρώπων ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τὴν στηριζομένην ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν, τῶν ὁποίων διακριτικὸν γνώρισμα εἶναι τὸ σταθερόν, τὸ ἀμετάβλητον, τὸ καθολικόν· ὥστε ὁ Σωκράτης τίποτε ἄλλο δὲν προσπαθεῖ παρὰ νὰ ἐπανορθώσῃ διὰ τοῦ λόγου, ὅτι ὁ λόγος εἶχε κλονίσει. Ἡ θεμελιώδης αὕτη διαφορὰ δὲν εἶναι καταφανὴς εἰς καθέναν οὐδ' εἰς τοὺς κωμικοὺς ποιητάς, οἱ ὅποιοι τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον θεωροῦν ὡς τὸν κορυφαῖον εἰσηγητὴν τῆς νέας ἀγωγῆς καὶ ἐπομένως ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἐπικίνδυνον εἰς τὴν πόλιν ἀνθρώπον, ἐνῶ πρᾶγματι ὄφειλον νὰ τὸν νομίζουν ὡς τὸν ἄριστον σύμμαχόν των.

Κατὰ τῆς καινοτρόπου λοιπὸν ταύτης ἀγωγῆς ἀνταπεξέρχεται ὀρυμὸς ὁ ἐπιφανέστατος τῶν κωμικῶν Ἀριστοφάνης καὶ εἰς τοὺς *Δαιταλῆς*, τὴν πρώτην κωμωδίαν του, μὴ περισθεῖσαν, καὶ κατόπιν εἰς τὰς *Νεφέλας*, αἱ ὁποῖαι ἐδιδάχθησαν κατὰ τὰ μεγάλα Διονύσια τοῦ 423 π.Χ. Ἀγαθὸς χωρικός, ὁ Στρεψιάδης, βλέπει ὅτι κινδυνεύει νὰ καταστραφῇ ἀπὸ τὰ πολλὰ χρέη ἔξ αἰτίας τοῦ ἄσώτου υἱοῦ του Φειδιππίδου. Διὰ νὰ αποφύγῃ τὴν συμφορὰν συλλαμβάνει τὸ σχέδιον νὰ στείλῃ τὸν υἱὸν εἰς τὸ σχολεῖον τῶν νέων φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι ἐδίδασκον τὸν δίκαιον καὶ ἄδικόν λόγον, δηλ. τὴν τέχνην νὰ κερδίξῃ τις ἐπὶ δικαστηρίου κάθε ὑπόθεσιν. Ἄλλὰ ποῦ νὰκούσῃ ὁ υἱὸς τοιοῦτο πρᾶγμα! Ἀναγκάζεται λοιπὸν ὁ πατὴρ νὰ φοιτήσῃ ὁ ἴδιος εἰς τοῦ Σωκράτους. Καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ διδαχθῇ, ἀλλ' εἶναι βραδὺς τὸν νοῦν καὶ δυσμαθὴς, καὶ διὰ τοῦτο ἐκδιώκεται αἰσχροῶς

ἐκ «τοῦ φροντιστηρίου τῶν σοφῶν ψυχῶν». Τότε λοιπὸν ἀποφασίζει ὁ Φειδιππίδης νὰ παρακολουθήσῃ τὰ μαθήματα τοῦ Σωκράτους· ἀποδεικνύεται ἐξαιρετος μαθητῆς· δὲν ἀργεῖ νὰ μάθῃ τὴν νέαν ἐπιστήμην. Ἐγινε δὲ τόσον ἱκανὸς νὰ χειρίζεται τὸν *ἤττονα λόγον*, ὥστε καταντᾷ νὰ ξυλοκοπήσῃ τὸν πατέρα του καὶ νὰ τοῦ ἀποδείξῃ ὅτι ἔχει δίκαιον πράττων τοῦτο, τυχούσης δὲ περιστάσεως θὰ δεῖσῃ καὶ τὴν μητέρα του χωρὶς δισταγμὸν καὶ μετὰ λόγου. Πλήρης ὀργῆς καὶ μανίας ὁ Στρεψιάδης διὰ τὸ ἀποτέλεσμα, ἐκδικεῖται τὸν Σωκράτη πυρπολῶν τὸ φροντιστήριόν του. Αὕτη ἐν συνόψει ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος κωμωδία. Αἱ *Νεφέλαι*, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸν χορὸν καὶ συμβουλεύουν τὸν Στρεψιάδην νὰ φοιτήσῃ εἰς τοῦ Σωκράτους, συμβολίζουν τὰ κυμαινόμενα καὶ ὑπέρλεπτα καὶ ὑπερνέφελα διανοήματα τοῦ Σωκράτους. Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ σημειωθῶν μερικαὶ χαρακτηριστικαὶ λεπτομέρειαι.

Τὸ δράμα ἀρχίζει μὲ ἓνα ζωηρότατον μονόλογον τοῦ Στρεψιάδου. Ἐκ τῶν πρώτων λέξεῶν του καταφαίνεται ὁ ἐνδόμυχος στοχασμὸς τοῦ ποιητοῦ. «Πρὸ πολλοῦ ἤκουσα, λέγει ἀδημονῶν ὁ Στρεψιάδης, τὸν πετεινόν, οἱ δὲ ὑπηρεταὶ μου ροχαλίζουν· ἀλλὰ δὲν ἦτο ἔτσι ἄλλη φορὰ». Εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς ἀκούομεν ἔπαινον τοῦ παρελθόντος καὶ ἐπὶ κρισιν τοῦ παρόντος. Κατωτέρω δὲ ὁ Στρεψιάδης μᾶς εἰσάγει εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ συζυγικοῦ του θαλάμου καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει τοὺς ὑποκαρδίους πόνους του. Ἐπαρθῆεις ἀπὸ τὰς ὑποσχέσεις μιᾶς προξενητρίας, ἐνυμφεύθη αὐτὸς χωρικός τὴν ἀνεψιάν τοῦ εὐπατρίδου Μεγακλέους, κόρην ἀπὸ τὴν πόλιν, φιλάρεσκον, πολυτελῆ, καλλωπιζομένην, ἀληθινὴν Κοισύραν. Τί ἔλεεινὸς καὶ κακότυχος γάμος! Πικρὰ διάψευσις ἐλπίδων καὶ ἀθυμία καὶ ἀηδία καὶ μεμψιμοιρίαι ἡμέρας καὶ νυκτός. Διότι τί κοινὸν ἤμποροῦσε νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τοῦ ἀγρότου τούτου, ὁ ὁποῖος ἐμύριζε ἀπὸ τρυγιά, ἀπὸ καλαμωτῆς τυροῦ, ἀπὸ μαλλιά προβάτων—ἀπὸ ἀφθονον περιουσίαν, καὶ τῆς κόρης ἐκείνης, ἡ ὁποῖα ἀπέπνεε μύρον, κρόκον, καταγλωτίσματα—σπατάλην καὶ λαιμαργίαν; Ἐπηκολούθησαν φιλονικίαι διὰ τὰ οικονομικὰ τοῦ σπιτιοῦ, ἀντεγκλήσεις πατρὸς

καὶ μητρός διὰ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ μικροῦ Φειδιππίδου. Ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια ἔπαιρνε ἡ μήτηρ τὸν μικρὸν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς καὶ καμαρωτὰ τοῦ ἔλεγε: «Πότε θὰ μοῦ γίνῃς μεγάλος καὶ θὰ εἰσέρχῃσαι εἰς τὴν πόλιν ἐπάνω σὲ ἄρμα, φορῶν πορφυροῦν μανδύαν, ὡς ὁ Μεγακλῆς»; Εἰς τὰ λαμπρὰ ταῦτα ὄνειρα δόξης καὶ μεγαλείου ἀπαντοῦσεν ὁ πατήρ, ὡς ἀφελῆς χωρικός, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν υἱόν: «Πότε θὰ μοῦ κατεβάξῃς τὸ κοπάδι ἀπὸ τὸ βουνὸ σὰν τὸν πατέρα σου μὲ μιὰ γιδοπροβιά εἰς τοὺς ὄμους»;

Ἄλλ' ὑπερίσχυσε ἡ δύναμις τῆς μητρός, καὶ εἶναι γνωστὰ τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήματα. Ὁ Φειδιππίδης ὄχι μόνον καταστρέφει τὴν παρουσίαν τοῦ πατρός, ἀλλὰ καὶ ἀρνεῖται νὰ τὸν ὑπακούῃ. Ἐγὼ, λέγει, νὰ ὑπάγω εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀλαξόνας, τοὺς ὠχρῶνας, τοὺς ἀνυποδήτους, ὡς ὁ κακοδαίμων Σωκράτης καὶ Χαιρεφῶν; Ἄφ' ἧς δὲ στιγμῆς ἐμβαίνει ὁ Στρεψιάδης εἰς τὸ φροντιστήριον, ἀρχίζει ὁ Ἀριστοφάνης τὴν σκωπτικὴν του ἐπίκρισιν τῆς νέας ἀγωγῆς καὶ παιδείας.

Μαθητὴς τοῦ Σωκράτους φανερώσει τὰ μυστηριώδη φροντισμάτα τοῦ διδασκάλου. Μετρεῖ ὁ Σωκράτης τὰ πηδήματα ἑνὸς ψύλλου, δίδει φυσιολογικὴν ἐξήγησιν τοῦ βόμβου τῶν κωνώπων, μελετᾷ τὴν πορείαν καὶ τὰς φάσεις τῆς σελήνης, ἀστρονομεῖ, γεωμετρεῖ. Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη κατηγορία κατὰ τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν σοφιστῶν: καταγίνονται εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ διαφθείρουν τὰς ψυχὰς τῶν νέων ἐξεγείροντες εἰς αὐτοὺς τὸ κριτικὸν πνεῦμα. Ἡ διδασκαλία τῶν ἐθίζουσα τοὺς νέους νὰ ζητοῦν τὸν λόγον παντὸς πράγματος, νὰ ἐλέγχουν τὴν θρησκευτικὴν πίστιν διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἄγει αὐτοὺς εἰς τελείαν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τοὺς καθιστᾷ ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν πόλιν. Ὁ δὲ Ἀριστοφάνης κηρύττει κατὰ τῶν νεωτερισμῶν τούτων ἀμείλικτον πόλεμον. Καμμία μεταβολὴ εἰς τὰ καθιερωμένα! Ἴδου τὸ σύνθημα τοῦ ποιητοῦ, καὶ μὲ τὸν ἀνηλεῆ κωμικὸν οἴστρον του διασύρει καὶ μυκτηρίζει καὶ καταδιώκει πάντα καινοτομοῦντα. Ὁ περίφημος ἀστρονόμος Μέτων, σύγχρονος τοῦ Ἀριστοφάνους, τολμήσας νὰ προτείνῃ μεταρ-

ρύθμισιν τοῦ ἡμερολογίου, δὲν εὐρίσκει χάριν πλησίον τοῦ ποιητοῦ. Εἶναι στασιαστής, ὁ ὁποῖος κάμνει ὅλα ἄνω κάτω (Νεφέλαι, 616), εἶναι ἀγύρτης ἄξιός νὰ ξυλοκοπηθῇ (Ὅρνιθες, 1018-1019). Εἶναι ἱεροσυλία νὰ θέλωμεν νὰ δίδωμεν ἐπιστημονικὰς ἐξηγήσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων. Καλύτερα κάμνει ὁ **Τρυγαῖος**, ὁ ὁποῖος καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, εἰς ἐρώτησιν τοῦ ὑπηρετοῦ του τί εἶναι διάττοντες ἀστέρες, διδάσκει ὅτι εἶναι πλούσιοι ἀστέρες, οἱ ὁποῖοι γυρίζουν ἀπὸ δεῖπνον κρατοῦντες φανούς ἀναμμένους (Εἰρήνη, 838 κέ.).

Διὰ νὰ ἐξεγείρη ὁ Σωκράτης εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νέων τὴν ἐπιστημονικὴν περιέργειαν καὶ τὴν ἀμφιβολίαν πρὸς τὰ ἀνέκαθεν παραδεδομένα, μετεχειρίζετο διδασκαλίαν ἢ ὁποία ἔνεκα τῆς ἀπαιτητῆς λάμπρως λεπτῆς διαλεκτικῆς προσελάμβανε σπονδαιότητα καὶ ἤσκει μεγάλην γοητείαν ἐπὶ τῶν ψυχῶν τῶν ἀκροατῶν. Ἀκούων ὁ Στρεψιάδης τὸ λαμπρὸν ἄσμα τοῦ χοροῦ, ἐρωτᾷ μὲ ἀπορίαν μήπως εἶναι φαντάσματα. «Ὅχι, ἀπαντᾷ ὁ Σωκράτης, εἶναι αἱ οὐράνιοι Νεφέλαι, μεγάλαι θεαὶ διὰ τοὺς ἀργασχόλους· μᾶς παρέχουν σοφίαν καὶ διαλεκτικὴν καὶ νοῦν καὶ γλῶσσαν γοητευτικὴν καὶ περισσολόγον καὶ τέχνην νάντικρούωμεν καὶ νὰ καταπείθωμεν». Δι' αὐτό, λέγει ὁ Στρεψιάδης, εὐθύς ὡς ἤκουσεν ἡ ψυχὴ μου τὸ ἄσμα των, ἐπέταξεν ὑψηλὰ καὶ ζητεῖ πλέον νὰ λεπτολογῇ καὶ νὰ φλυαρῇ περὶ καπνοῦ καὶ πρὸς λεπτὴν γνώμην ν' ἀντιτάσῃ ἄλλην λεπτοτέραν καὶ πρὸς ἐπιχείρημα ἕτερον ἐπιχείρημα (Νεφ. 316 κέ.). Καὶ ὁ χορὸς τῶν Νεφελῶν ἐπιβεβαίωσι τοῦτο διὰ τῶν ἐξῆς χαρακτηριστικῶν λόγων «τὸ μέγιστον ἀγαθὸν διὰ πάντα δεξιὸν ἄνδρα εἶναι νὰ νικᾷ **πράττων καὶ βουλευῶν καὶ τῇ γλώττῃ πολεμίζων.**» Ὅστις δὲν ἔχει τὸ πνεῦμα εὐστροφον καὶ ἐπιδέξιον, ὥστε νὰ κάμνη νὰ νικᾷ κατ' ἀρέσκειαν εἴτε ὁ κρείττων εἴτε ὁ ἥττων λόγος, εἴτε ἡ δικαία εἴτε ἡ ἀδίκη ὑπόθεσις, θὰ μείνη καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν ἀμαθής, θὰ εἶναι **μωρὸς καὶ κρονίων ὄζων καὶ βενκεσέληνος.** Τοιοῦτος ἀκριβῶς εἶναι ὁ ἀτυχὴς Στρεψιάδης. Ἡ λεπτὴ αὕτη ρητορικὴ, ἡ ἐπιστήμη τῶν δύο λόγων, εἶναι εἰς ἄκρον πολὺπλοκος καὶ δύσκολος, καὶ διὰ τοῦτο παρατεῖται ὁ Στρεψιάδης.

Μετὰ τὸν Στρεψιάδην ὁ Φειδιππίδης. Ἄπ' ἐδῶ ἀρχίζει ἡ περίφημος σκηνὴ τῆς φιλονικίας τοῦ Δικαίου καὶ Ἀδίκου λόγου. Ὁ μὲν Δίκαιος λόγος παριστᾷ τὴν παρελθούσαν, τὴν παλαιὰν ἀγωγὴν, ὁ δὲ Ἀδικὸς τὴν παρούσαν, τὴν νέαν ἀγωγὴν καὶ παιδείαν. Ἄφ' οὗ οἱ δύο λόγοι ἀντήλλαξαν σφοδρὰς κατ' ἀλλήλων λοιδορίας, ἐπεμβαίνει ὁ χορός: «Πάσατε τὴν μάχην καὶ τὴν λοιδορίαν, καὶ δεῖξε μας σὺ μὲν ὅσα ἐδίδασκες τοὺς παλαιούς ἀνθρώπους, σὺ δὲ τὴν νέαν παιδείαν, διὰ τὰ σᾶς ἀκούση οὗτος καὶ τοὺς δύο ἀντιλέγοντας καὶ ἀποφασίσῃ εἰς ποίαν σχολὴν θὰ φοιτᾷ».

Ὁ Δίκαιος λόγος παραπονεῖται πικρῶς διὰ τὴν ἀκατάσχετον στωμυλίαν τῶν νέων, διὰ τὴν ὀρμὴν πρὸς ἐπίδειξιν εὐφυίας καὶ τὴν μανίαν τῆς συζητήσεως καὶ τῆς ἐπικρίσεως. «Θὰ σᾶς εἶπω ποία ἦτο ἡ κατάστασις τῆς παιδείας, ὅτε ἐγὼ λέγων τὰ δίκαια ἦνθουν καὶ ἐπεκράτει σωφροσύνη. Πρῶτα πρῶτα δὲν ἔπρεπε κανεὶς νᾶκούη παῖδα οὐδὲ γρῦ νὰ λέγῃ· ἔπειτα ἔβλεπες τὰ παιδιὰ τῆς αὐτῆς γειτονιάς νὰ πηγαίνουν εἰς τοῦ κιθαριστοῦ βαδίζοντα καθ' ὁδὸν εὐτακτα, γυμνά, ἐν πυκνῇ τάξει, καὶ ἂν ἔπιπτε χιὼν πυκνὴ· καὶ τώρα τί βλέπει κανεὶς; Νέους, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν ἀγορὰν νὰ ἐπιδεικνύουν χυδαίαν καὶ ἀκατανόητον στωμυλίαν, νὰ παρασύρονται εἰς τὰ δικαστήρια, νᾶγωνίζονται διὰ καμμίαν μικροῦπόθεσιν μὲ ὅλην τὴν σοφιστείαν, τὴν ἀντιλογίαν, τὴν πανουργίαν. Ἀσκοῦντες τὰ τώρα ἐπικρατοῦντα ἤθη, κάμνουν τοὺς ἄλλους «τὸ μὲν αἰσχρὸν ἅπαν καλὸν ἠγεῖσθαι, τὸ καλὸν δ' αἰσχρὸν» (1020). Ἴδου τὸ ἀπαίσιον ἔργον τῶν ρητόρων τούτων, τῶν σοφιστῶν, τῶν ἀκολάστων, τῶν ὁποίων ἀρχηγὸς εἶναι ὁ Σωκράτης.

Τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τούτου πρὸς τοὺς ρητορικοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς σοφιστικὰς συζητήσεις ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα ἦτο ἡ περιφρόνησις τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων. Οἱ νέοι, διαφθειρόμενοι ὑπὸ τῶν σοφιστῶν, μαζεύονται εἰς τὰ βαλανεῖα, σιζητοῦν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἐγκαταλείπουν τὰς παλαιστρούς: «Ταῦτ' ἐστὶ, ταῦτ' ἐκεῖνα, ἃ τῶν νεανίσκων ἀεὶ δι' ἡμέρας λαλούντων πλήρες τὸ βαλανεῖον ποιεῖ, κενὰς δὲ τὰς παλαιστρούς» (1055). Νέα αὕτη κατηγορία κατὰ τοῦ Σωκράτους.

Ὁ Δίκαιος λόγος ἐπέρχεται σφοδρότατος κατὰ τῶν τοιούτων ἔξεων. Ὑπενθυμίζει εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰς ὠφελείας τῆς γυμναστικῆς καὶ μὲ στίχους χαριεστάτους ὑμνεῖ τὰ θέλητρα τοῦ ὑπαιθρίου βίου: «Θὰ κατεβαίνης εἰς τὴν Ἀκαδημίαν καὶ ὑπὸ τὰς ἱερὰς ἐλαίας θὰ τρέχης στεφανωμένος μὲ λεπτὸν κάλαμον μαζὶ μὲ σῶφρονα συνηλικιώτην, εὐωδιάζων ἀπὸ σμίλακα καὶ ἀφροντισίαν καὶ φυλλοβολοῦσαν λεύκην, ἀπολαύων τῆς ἔαρινῆς ἐποχῆς, ὅταν ἡ πλάτανος κρυφομιλῇ μὲ τὴν πετέαν». Ἴδου ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τοὺς νέους στῆθος εὖρωστον, χρῶμα λαμπρὸν, ὦμοις εὐρεῖς, καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ σώματος καθιστᾷ εὐτονα καὶ εὐσθενῆ καὶ εὐμορφα. Ἡ ἐπίρρωσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ σώματος διὰ τῆς γυμναστικῆς ὁ τραχὺς καὶ ἀπλοῦς καὶ ἀπέριττος βίος, ἡ ἀπλῆ ἐκεῖνη παιδείσις ἢ θρέψασα ἀνδρας Μαραθωνομάχας, ποιήματα παλαιῶν ποιητῶν ἀποστηθιζόμενα, μουσικά τινα μέλη ἀδόμενα κατὰ τὸν παραδεδομένον τρόπον, ταῦτα κατὰ τὸν Ἀριστοφάνην ἀποτελοῦν τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀγωγῆς. Μεταξὺ δ' ὅμως τῶν δύο παιδαγωγικῶν συστημάτων, τοῦ παλαιότερου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἀπεδείκνυε τοὺς νέους εὐρώστους ἀθλητὰς καὶ εὐνύχους μαχητὰς, καὶ τοῦ νεωτέρου τοῦ ὑπὸ τῶν σοφιστῶν διδασκομένου, τὸ ὁποῖον ἀπέβλεπεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν καὶ κατεφρόνει τὴν γυμναστικὴν, παρουσιάζεται τρίτον σύστημα, τὸ ὁποῖον συνδιαλλάττει τὰς δύο ἐκείνας ὑπερβολὰς, καθόσον καὶ περὶ τῆς ἀληθοῦς μορφώσεως τοῦ πνεύματος ἐφρόντιζε καὶ τὴν ἀσκησιν τοῦ σώματος διὰ τῆς γυμναστικῆς ἐπεδίωκε. Τοῦ συστήματος τούτου εἰσηγητὴς εἶναι ὁ Σωκράτης καὶ προβιβαστὴς ὁ δαιμόνιος μαθητὴς του Πλάτων.

Ἄλλ' ὁ Ἀριστοφάνης συγγέει, ὡς εἶπομεν, τὸν Σωκράτη μὲ τοὺς σοφιστὰς ἢ μᾶλλον τὸν ἐκλέγει ὡς τὸν κύριον ἀντιπρόσωπόν των. Ὅτι καὶ τεχνικοὶ λόγοι συνετέλεσαν εἰς τοῦτο, δὲν εἶναι ἀπίθανον. Ὡς ποιητὴς ὁ Ἀριστοφάνης, θέλων νὰ συγκεντρώσῃ εἰς ἓν μόνον πρόσωπον ὅλας τὰς κατὰ τῶν σοφιστῶν προσβολὰς, ἔν ἐκ τῶν δύο ἡδύνατο νὰ πράξῃ: ἢ νὰ πλάσῃ φανταστικόν τινα τύπον σοφιστοῦ ἢ νὰναβιβάσῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ζῶντά τινα ἐκ τῶν συγχρόνων.

Τὸ δεύτερον ἦτο διὰ τὸν Ἀριστοφάνη τὸ φυσικώτερον, διότι ἡ ἀπ' εὐθείας καὶ προσωπικὴ σάτιρα ἦτο παράδοσις σταθερὰ εἰς τὴν ἀρχαίαν κωμωδίαν. Νὰ ἐκλέξη πρὸς τοῦτο ἓνα τῶν ἄλλων σοφιστῶν, τὸν Γοργίαν λ. χ. ἢ τὸν Πρωταγόραν, δὲν θὰ ἦτο ἐπιτυχὴς ἐκλογή εἰς κωμωδίαν προσωρισμένην διὰ τὸν λαόν. Οὗτοι καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες σοφισταὶ ἦσαν ἐν Ἀθήναις παροδικοὶ ξένοι, ἐνῶ ὁ Σωκράτης ἔζη διαρκῶς εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἦτο πασίγνωστος ἐκ τῶν καθημερινῶν συζητήσεων του εἰς τὴν ἀγοράν, εἰς τὰς παλαίστρας καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα μέρη. Ἔπειτα καὶ αὐτὸ τὸ ἔξωτερικόν του, τὸ *σειληνώδες* σχῆμά του, ἡ στάσις του, οἱ τρόποι του, ἡ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔκστασις εἰς τὴν ὁποίαν περιήρχετο, ὅσάκις ἤκουε τὴν φωνὴν τοῦ δαιμονίου, ὅλα ταῦτα ἐνεποίουν εἰς τὸ πλῆθος ζωηρὰν ἐντύπωσιν καὶ παρεῖχον ἀφορμὴν πρὸς διακωμώδησιν. Ὁ Σωκράτης λοιπὸν προωρῆζετο νὰ γίνῃ ὁ ἀποπομπαῖος τράγος τῆς σοφιστικῆς διδασκαλίας, καθὼς ὁ Εὐριπίδης τῆς τραγικῆς ποιήσεως¹.

Σωκράτης

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι κωμωδιοποιοὶ καὶ ὁ Ἀριστοφάνης διὰ τῶν σκωμμάτων καὶ τῶν διασυρμῶν των φέρουν τὸ οἰκεῖον μέρος τῆς εὐθύνης διὰ τὴν μετὰ 24 ἔτη ἐπακολουθήσασαν καταδίκην τοῦ Σωκράτους (399 π.Χ.) Αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του διαιρεῖ τοὺς κατηγοροὺς του εἰς δύο τάξεις, εἰς τοὺς πρώτους καὶ εἰς τοὺς ὑστέρους. Τοὺς πρώτους ἐκείνους θεωρεῖ πολὺ φοβερωτέρους, διότι παραλαμβάνοντες ἐκ παιδικῆς ἡλικίας τοὺς Ἀθηναίους, ἐνεστάλαζον εἰς τὰς ψυχὰς των γνώμας ψευδεῖς καὶ διαβολὰς περὶ αὐτοῦ. Τὸ δὲ χείριστον, οἱ τοιοῦτοι κατήγοροι

¹ Πρβλ. G. Dantu, *Opinions et critiques d'Aristophane*, σ. 46.

εἶναι ἄγνωστοι καὶ ἀνώνυμοι *πλὴν εἴ τις κωμωδιοποιὸς τυγχάνει ὦν*. Παραθέτων δὲ κατωτέρω τὰ ἄρθρα τῆς κατηγορίας, λέγει ρητῶς ὅτι τὰ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενα ἐβλέπετε καὶ σεῖς οἱ ἴδιοι, ὅτε ἦσθε μικρότεροι, εἰς τὴν κωμωδίαν τοῦ Ἀριστοφάνους, κάποιον δηλ. Σωκράτη ἐκεῖ περιφερόμενον καὶ ἀεροβατοῦντα καὶ ἄλλα φλυαροῦντα πολλά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν καταλαμβάνω οὐδὲ γοῦ. Σημειωτέον δὲ ὅτι αἱ *Νεφέλαι*, ὅτε πρώτην φορὰν ἐδιδάχθησαν, δὲν ἠυδοκίμησαν, ἀλλ' ἐνίκησαν δύο ἄλλοι κωμικοὶ ποιηταί. Τὴν ἀποτυχίαν δὲν πρέπει βεβαίως νὰ ποδώσωμεν εἰς τὸ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεδοκίμασαν τοῦ Ἀριστοφάνους τὸν τραχὺν πρὸς τὸν Σωκράτην τρόπον ἀλλ' εἰς λογοτεχνικούς μᾶλλον λόγους, περὶ ὧν δὲν εἶνε ἐδῶ ὁ οἰκεῖος τόπος διὰ νὰ ἡμλήσωμεν¹.

Ὁ Ἀριστοφάνης παραπονεῖται διὰ τοῦτο εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τῶν Νεφελῶν, τὴν ὁποίαν ἔκαμε, ἔχων δὲ συνείδησιν τοῦ ἄγνωστοῦ πατριωτικοῦ σκοποῦ του διαμαρτυρεται ἐντόνως εἰς τὴν *παράβασιν* τῶν Σφηκῶν, οἱ ὁποῖοι παρεστάθησαν μετὰ ἐν ἔτος. « Ἐνῶ εὐρήκατε τὸν ἀλεξίκακον τῆς χώρας ταύτης καθαρτήν, τὸν καταπροδώσατε πέρουσιν, ἀφ' οὗ εἶχε σπείρει ὅλως νέας σκέψεις, τὰς ὁποίας ὅμως σεῖς δὲν κατενοήσατε καὶ δὲν ἀφήσατε νὰ βλαστήσουν καὶ νὰ καρποφορήσουν ».

Καὶ ταῦτα μὲν φρονεῖ καὶ κηρύττει ὁ Ἀριστοφάνης, ἀλλ' εἰς τὸ *Συμπόσιον* τοῦ Πλάτωνος βλέπομεν παραδόξως τὸν Σωκράτη ἡρέμα καὶ μετὰ πολλῆς χάριτος καὶ ἀστειότητος διαλεγόμενον καὶ μὲ ἄλλους σοφοὺς ἄνδρας καὶ μὲ τὸν ποιητὴν τοῦτον. Πῶς τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Σωκράτους, ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἶναι ὁ δεινότατος τῶν κατηγορῶν του; Εἶναι δὲ τοῦτο τόσον μᾶλλον ἄξιον ἀπορίας, ὅσον ὁ Πλάτων, ἀπαράμιλλος λογοτέχνης, περὶ μὲν τῶν ἀναχρονισμῶν εἰς τοὺς διαλόγους του δὲν φροντίζει παρὰ πολὺ, ἀλλ' οὐδέποτε παραμελεῖ τὸ εἰς κάθε λογοτέχνημα ἀναγκαιότατον στοιχεῖον τοῦ πιθανοῦ. Εἰς ἐξήγησιν τοῦ

¹ Πρβλ. M. Croiset, Aristophane et les parties à Athènes, σ. 161.

πρίγματος τούτου μερικοί υπέθεσαν ὅλως αὐθαιρέτως ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τὸν μετὰ τὴν παράστασιν τῶν Νεφελῶν ἐπῆλθε συμφιλίωσις Σωκράτους καὶ Ἀριστοφάνους, ἕξ οὗ ὀρμηθεὶς ὁ Πλάτων εἰσήγαγεν αὐτοὺς ἀπαθῶς καὶ ἡσυχῶς διαλεγόμενος. Βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ Συμπόσιον ὁ Πλάτων ἔγραψε μετὰ τὸ 384 π. Χ., ὅτε ὁ μὲν Ἀριστοφάνης ἴσως δὲν ἔζη πλέον, ἀπὸ δὲ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους εἶχαν περάσει περὶ τὰ 15 ἔτη, καθ' ὃν χρόνον θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ διὰ ἐπῆλθεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ συγγραφέως λήθη τις τοῦ παρελθόντος. Ἄλλ' εἶναι τοῦτο ὅλως ἀπίθανον, ἐὰν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ, ἣτις ἄλλως καὶ χρονολογικῶς δὲν ἀπέχει πολὺ τοῦ Συμποσίου. Ἐγείρεται λοιπὸν τὸ ζήτημα διὰ τί ὁ Πλάτων εἰσάγει τὸν Ἀριστοφάνη χαριέντως διαλεγόμενον μετὰ τοῦ θύματός του. Μήπως ἐν μέσῳ τῆς φαιδρότητος, τῆς ἀστειολογίας, τῆς αἰτιτικῆς χάριτος καὶ εὐτραπέλλιας τῶν συμποτῶν ὑπολανθάνει καὶ τις μὲ θαυμασίαν τέχνην συγκρουπτομένη μνησικακία τοῦ συγγραφέως; μήπως ἐν μέσῳ τῶν ῥόδων ὑποβλαστάνουν καὶ ἀκανθαί;

Τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος ἀναφέρεται εἰς περιστατικόν, τὸ ὁποῖον συνέβη κατὰ τὸ 416 π. Χ. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο *ἐνίκα τῇ πρώτῃ τραγωδίᾳ* ὁ ποιητὴς Ἀγάθων, ὁ ὁποῖος ἐορτάσας τὰ ἐπινίκια κατ' οἶκον, παραθέτει τὴν ἐπιούσαν τῆς νίκης συμπόσιον εἰς τοὺς φίλους τοῦ Φαῖδρον, Πάυσανιαν, Ἐρυξίμαχον, Ἀριστοφάνη καὶ Σωκράτη. Οἱ δαιτυμόνες, κακοδιαθετοῦντες ἐκ τῆς προηγουμένης εὐωχίας καὶ ἔχοντες ἀνάγκην κάποιας ἀναψυχῆς, συμφωνοῦν νὰ μετριάσουν τὴν οἰνοποσίαν καὶ νὰ πίνῃ ἕκαστος ἀβιάστως καὶ ὅσον αὐτὸς θέλει, νὰπομακρύνουν τὴν πρὸ ὀλίγου εἰσελθοῦσιν αὐλητρίδα καὶ νὰ συνδιατρίψουν διαλεγόμενοι. Ὡς θέμα ὀρίζεται κατὰ πρότασιν τοῦ Ἐρυξιμάχου τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἐρωτος· ὁμοθύμως ὅλοι ἀποφασίζουσιν νὰ ἐγκωμιάσουν τὸν θεὸν ἕκαστος κατὰ σειράν ἐπὶ δεξιά.

Ὁ Φαῖδρος πρῶτος ἐγκωμιάζει τὸν ἔρωτα διανθίζων τὸν λόγον του μὲ μυθολογικὰς παραστάσεις. Μετ' αὐτὸν ὁ Πάυσανίας συνδυάζων τὸν ἔρωτα μὲ τὴν Πάνδημον καὶ Οὐρα-

νίαν Ἀφροδίτην διεξέρχεται τὴν διάφορον δύναμιν καὶ σημασίαν τοῦ εἰς τὸν βίον Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Ὁ ἰατρὸς Ἐρυξίμαχος, μαθητὴς τοῦ σοφιστοῦ Ἴππίου, πραγματεύεται τὸ θέμα ἀπὸ φυσιολογικῆς ἀπόψεως. Ὁ δὲ ποιητὴς Ἀριστοφάνης ἐπιχειρεῖ καὶ αὐτὸς νὰ ἐπαινέσῃ τὸν ἔρωτα κατὰ τὸν οἰκειὸν τρόπον: Διὰ νὰ γνωρίσετε, λέγει, τὴν δύναμιν τοῦ ἔρωτος, πρέπει πρῶτον νὰ μάθετε τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Κατ' ἀρχὰς πλὴν τῶν δύο φύλων, τὰ ὁποῖα καὶ τώρα ὑπάρχουν, τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος, ἦτο καὶ τρίτον σύνθετον ἀπὸ τὰ δύο ταῦτα, τὸ καλούμενον **ἀνδρόγυνον**. Τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου ἦτο στρογγύλον· τὰ νῶτα καὶ αἱ πλευραὶ ἀπετέλουν κύκλον. Εἶχε δὲ τέσσαρας χεῖρας καὶ τέσσαρα σκέλη, δύο πρόσωπα ὅλως ἀνόμοια, κείμενα ἐπὶ μιᾷ κεφαλῆς ἐναντία πρὸς ἄλληλα, ἐξαρτώμενα ἐξ ἑνὸς αὐχένος κυκλοτεροῦς, καὶ τέσσαρα ὦτα καὶ δύο γεννητικὰ μόρια. Ὅσάκις ἤθελον νὰ τρέξουν, περιεφέροντο κυκλικῶς, ὅπως οἱ κυβιστῶντες μὲ τοὺς πόδας πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένους, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ὀκτῶ μελῶν. Ἀλλὰ διὰ τὴν εὐρωστίαν τοῦ σώματος καὶ τὴν ἔπαρσιν τοῦ φρονήματος ἐπεχείρησαν νὰναβοῦν καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν διὰ νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν θεῶν. Ὁ Ζεὺς λοιπὸν μὲ τοὺς ἄλλους θεοὺς συσκεφθεὶς πῶς νὰ περιστείλῃ τὴν αὐθάδειάν των, ἐπενόησα, εἶπε, νὰ τοὺς διχοτομήσω διὰ νὰ ἐξασθενήσουν, καὶ οὕτω, πολλαπλασιαζομένου τοῦ ἀριθμοῦ των, γίνουιν χρησιμώτεροι. Θὰ βαδίζουιν στηριζόμενοι ἐπὶ δύο σκελῶν ἕαν δὲ καὶ μετὰ τὴν τιμωρίαν ταύτην ἐπιμένουιν εἰς τὴν αὐθάδειάν των, θὰ τοὺς διχοτομήσω πάλιν, ὥστε νὰ βαδίζουιν ἐπὶ ἑνὸς μόνον σκέλους, καθὼς οἱ μὲ ἕνα πόδα ἐπὶ ἀσκῶν χορεύοντες εἰς τὰ Διονύσια. Ὁ θεὸς λοιπὸν ἐδιχοτόμησε τοὺς ἀνθρώπους καὶ προσέταξε τὸν Ἀπόλλωνα νὰ ἐπουλώσῃ τὰς πληγὰς των καὶ νὰ μεταστρέψῃ τὰ πρόσωπα των πρὸς τὸ μέρος τῆς τομῆς, διὰ νὰ κοιτάζουιν τὴν τιμωρίαν των καὶ γίνωνται κοσμιώτεροι καὶ μετριοφρονέστεροι. Διχοτομηθεῖσης λοιπὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καθὲν ἀπὸ τὰ δύο μέρη ὑπὸ τοῦ πόθου ἐλαυνόμενον ἐπέδιωκε τὸ ἡμισὺ του καὶ συναντώμενα συνεπλέκοντο μεταξύ των καὶ

ἐπιθυμοῦντα νὰ συμφρῶσιν ἀπέθνησκον ἀπὸ τὴν πείναν καὶ τὴν ἀργίαν, διότι δὲν ἤθελον νὰ ἐργάζωνται χωριστὰ τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἐλεήσας ὁ Ζεὺς τὴν δυστυχίαν των μηχανᾶται ἄλλο μέσον, μεταθέτει εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος τὰ μόρια, τὰ ὁποῖα ἕως τότε ἦσαν εἰς τὸ ὀπίσθεν, ἵνα διὰ τῆς φιλότητος ἱκανοποιῶν τὰς ἀμοιβαίας των κλίσεις καὶ τρέπωνται εἰς ἐργασίαν πρὸς πορισμὸν τροφῆς. Ὁ ἔρωσ λοιπὸν εἶναι ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀπὸ δύο ὄντα ἀπαρτίζων ἓν ἐπαναφέρει αὐτὸν εἰς τὴν ἀρχικὴν του φύσιν· ἀλλὰ τῶρα πρὸς τιμωρίαν τῆς ἀδικίας μας, προσθέτει ὁ Ἀριστοφάνης, διεσχίσθημεν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὥστε εἶναι φόβος μήπως, ἐὰν ἀσεβῶμεν εἰς τοὺς θεοὺς, διασχισθῶμεν πάλιν καὶ γίνωμεν καθὼς αἱ ἀνάγλυφοι ἐκεῖναι εἰκόνες αἱ διὰ κατατομῆς ἐκτυπούμεναι ἐπὶ τῶν στηλῶν, αἱ ὁποῖαι παριστάνουν τὸ ἥμισυ τῆς ρινὸς καὶ ἓν γένει τοῦ προσώπου. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἄς προτρέπωμεν ἀλλήλους, ὅπως ταῦτα μὲν ἀποφύγωμεν, τὴν δὲ ἀρχικὴν μας ἐνότητα ἀναλάβωμεν ἔχοντες στρατηγὸν καὶ ἡγεμόνα τὸν ἔρωτα. Πρὸς αὐτὸν κανεῖς δὲν πρέπει νὰ ἐναντιοῦται, ἐναντιοῦται δὲ ὁ εἰς τοὺς θεοὺς μισητός. Ἐὰν λοιπὸν ἐξιλεώσωμεν τὸν θεὸν καὶ γινώμεθα μὲ αὐτὸν φίλοι, θὰ εὐρίσκωμεν τὸ ἥμισύ μας. Ἄς ὑμῶμεν λοιπὸν τὸν ἔρωτα, τὸν αἴτιον τῆς εὐδαιμονίας ταύτης, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος πολὺ μᾶς ὠφελεῖ συνάπτων ἡμᾶς μετὰ τοῦ οἰκείου ἡμίσεος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μέλλον παρέχει μεγίστην ἐλπίδα, ἐὰν εὐσεβῶμεν εἰς τοὺς θεοὺς, νὰ μᾶς ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν προτέραν φύσιν καὶ ἐπανορθώσας τὰς ἀτελείας μας νὰ μᾶς καταστήσῃ μακαρίους καὶ εὐδαίμονας.

Ὁ λόγος οὗτος, τὸν ὁποῖον ἐπιδεξίως ἐμβάλλει ὁ Πλάτων εἰς τὸ στόμα τοῦ κωμικοῦ, ἔχει μὲν τι βαθὺ περιεχόμενον, ὑπενθυμίζον πῶς νεωτέρας βιολογικὰς θεωρίας, ἀλλ' ἢ μορφή αὐτοῦ εἶναι, ὡς λέγει ὁ Th. Gomperz, πλήρης ἀλλοκότου ἀσειστότητος καὶ εὐτραπείας, ἀνταξίας τοῦ συγγραφέως τοῦ «Γαργαντούα»¹. Διεξερχόμενός τις τὸν εἰς τὸν ἔρωτα ἔπαινον τοῦ Ἀριστοφάνους ἀναγνῶριζει ἀμέσως τὴν ἀκόλαστον

¹ Die griechischen Denker, II, σελ. 312.

μοῦσαν τοῦ ποιητοῦ τῶν Ἐκκλησιαζουσῶν καὶ τῆς Λυσιστράτης. Προκειμένου λόγου περὶ ζητημάτων γαστρος, ὀμφαλοῦ, γεννητικῶν μορίων, σχέσεων τῶν δύο φύλων, καὶ καθόλου περὶ παντὸς ἀναφερομένου εἰς τὰ τοῦ Ἰθυφάλλου, ὁ Ἄριστοφάνης ἀναδεικνύεται ἄριστος τεχνίτης. Ἄλλ' ὅλα ταῦτα δὲν φαίνονται ἄσχετα πρὸς τινὰ σατιρικὴν διάθεσιν τοῦ Πλάτωνος θέλοντος νὰ ποδώσῃ τὰ ἴσα εἰς τὸν ποιητὴν τῶν Νεφελῶν. Τοῦτο ἀκόμη καλύτερα φανερώνουν μικρὰ τινὰ ἐπεισόδια ἐντέχνως παρεμβαλλόμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι τόσαι ἐπὶ τῆς ὁλοῦν θαυμασίως ἀνελισσομένης εἰκόνας εὐστοχίαι καταφοραὶ τοῦ πλατωνικοῦ χρωστῆρος, ἄριστα ἀπεικονίζουσαι τὸ «ἀνάγωγον καμάρι τῶν Χαρίτων». Προτείναντος τοῦ Πausανίου νὰ μειριάσουν τὴν ἄκρατον οἰνοποσίαν, σπεύδει ὁ Ἄριστοφάνης νὰ τὸ ἐπιδοκιμάσῃ, «καὶ γὰρ αὐτὸς εἶμι τῶν χθὲς βεβαπτισμένων». Εἰσηγουμένου τοῦ Ἐρυξιμάχου νὰ εἴπῃ ἕκαστος ἔπαινον τοῦ ἔρωτος, ὁ Σωκράτης παραδέχεται τοῦτο εὐχαρίστως, προσθίει δὲ ὅτι καὶ κανεὶς ἄλλος δὲν θὰ ἀρνηθῇ τοῦτο οὐδ' ὁ Ἄριστοφάνης. «ὦ περὶ Διόνυσον καὶ Ἀφροδίτην πᾶσα ἡ διατριβή».

Ἐνῶ μετὰ τὸν Πausανίαν ἔμελλε νὰ ὀμιλήσῃ ὁ Ἄριστοφάνης, ἔτυχε νὰ τὸν πιάσῃ *λόξυγγας ἐνεκα πολυφαγίας ἢ ἄλλης τινος αἰτίας*, καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀμιλήσῃ. Ἀπευθύνεται λοιπὸν πρὸς τὸν παρακαθήμενον ἰατρὸν Ἐρυξιμάχον καὶ τοῦ προτείνει ἢ νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸν *λόξυγγα* ἢ αὐτὸς νὰ ὀμιλήσῃ ἀντ' αὐτοῦ, ἕως οὗ περάσῃ τὸ κακόν. Ὁ Ἐρυξιμάχος ἀποδεχθεὶς νὰναπληρώσῃ τὸ κενόν, ὑπαγορεύει τὰ κατάλληλα θεραπευτικὰ μέσα. Πρὸς τοὺς ἄλλοις ὑπέδειξεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐρεθίσῃ μὲ κάτι τι τὴν μύτην του, ὥστε νὰ τὸν κάμῃ νὰ πταρνησθῇ. Ὅτε δ' ἔμελλε νὰ διαδεχθῇ τὸν Ἐρυξιμάχον, εἰδοποιεῖ αὐτὸν ὅτι ἀπηλλάγη ἀπὸ τὸ πάθος, εὐθύς ὡς *αὐτῷ προσηνέχθη ὁ πιαρμός*· ἀλλὰ θαυμάζω, λέγει, «εἰ τὸ κόσμιον τοῦ σώματος ἐπιθυμῆι τοιούτων *ψόφων* καὶ γαργαλισμῶν, οἷος καὶ ὁ πιαρμός ἐστιν». Ἄλλ' ὁ Ἐρυξιμάχος ἐπαναφέρει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν, λέγων, «γελωτοποιεῖς, Ἄριστοφάνη, μέλλων νὰ ὀμιλήσῃς καὶ μὲ ἀναγκάζεις νὰ γίνω φύλαξ τῶν λόγων σου, μήπως

εἴπῃς τι γελοῖον». Ἀνακαλῶν ὁ Ἀριστοφάνης τοὺς λόγους του, μὴ με φυλάττῃς, ἐπιφέρει, διότι φοβοῦμαι δι' ὅσα θέλω νὰ εἶπω, μήπως εἶπω ὄχι γελοῖα, διότι τοῦτο θὰ ἦτο κέρδος καὶ ἰδιάζον τῆς μουσῆς μου, ἀλλὰ **καταγέλαστα**. Οὐχὶ ἄνευ σκωπτικῆς τινος προθέσεως συσσωρεύει ὁ Πλάτων τὰς μερικότητας ταύτας¹. Μᾶς παρουσιάζει τὸν Ἀριστοφάνη πρόθυμον μὲν νὰ κάμνῃ τοὺς ἄλλους νὰ γελοῦν, ὡς ἀρμόζει εἰς κωμωδιοποιόν, ἀλλὰ καὶ μεριμνῶντα μήπως αὐτὸς γίνῃ καταγέλαστος, ἔξ οὗ ἐπιγεννᾶται εἰς καθένα ἢ ὑπόνοια, ὅτι ὁ Πλάτων τοῦτο ἀκριβῶς ἐπιδιώκει.

Τὸν Ἀριστοφάνη εἰπόντα διαδέχεται ὁ Ἀγάθων, καὶ τοῦτον ὁ Σωκράτης. Κατὰ τὸν Σωκράτη, διδαχθέντα τὰ ἔρωτικά ἀπὸ κάποιαν σοφὴν ἱέρειαν, τὴν Μαντινικὴν Διοτίμαν, ὁ ἔρως εἶναι υἱὸς τοῦ Πόρου καὶ τῆς Πενίας, κηθεις κατὰ τὰ γενέθλια τῆς Ἀφροδίτης. Ἐπειδὴ εἶναι υἱὸς πατρὸς σοφοῦ καὶ εὐπόρου καὶ μητρὸς ἀσόφου καὶ ἀπόρου, ὁ ἔρως οὔτε πένης εἶναι οὔτε πλούσιος, οὔτε σοφὸς οὔτε ἀμαθής, ἀλλ' εἶναι μεταξὺ σοφοῦ καὶ ἀμαθοῦς· ἔχων συνείδησιν τῆς ἀμαθείας του ἐπιζητεῖ τὴν σοφίαν, εἶναι **φιλόσοφος**. Γεννηθεὶς κατὰ τὰ γενέθλια τῆς θεᾶς τοῦ κάλλους, διδάσκει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ὀρέγωνται τοῦ **καλοῦ**. Τὸ δὲ καλὸν εἶναι τὸ ἀγαθόν, καὶ διὰ τῆς κτήσεως τοῦ ἀγαθοῦ γίνονται οὗτοι εὐδαίμονες. Ἡ ὄρεξις ἐκείνη καὶ ἡ τάσις προβαίνει κατ' ἐπαναβαθμοὺς ἀπὸ τῶν καλῶν σωμάτων εἰς τὰς καλὰς ψυχάς, ἀπὸ τούτων εἰς τὰ καλὰ ἐπιτηδεύματα, ἀπὸ τούτων εἰς τὰ καλὰ μαθήματα, ἥτοι τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, καὶ ἀπὸ τούτων τέλος εἰς τὸ **μάθημα αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ καλοῦ**, ἥτοι τὴν φιλοσοφίαν. Οὗτος εἶναι ὁ φιλοσοφικὸς ἔρως, ἥτοι ἡ ἀκάθεκτος ὀρμὴ, δι' ἧς τὸ θνητὸν καὶ πεπερασμένον διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου ὀργᾶ πρὸς τὴν ἀθανασίαν καὶ τὸ ἄπειρον. Ὑπὸ τῶν λόγων τῆς Διοτίμας εἶμαι, λέγει ὁ Σωκράτης, πεπεισμένος καὶ προσπαθῶ καὶ ἄλλους νὰ πείθω, ὅτι «τούτου τοῦ κτήματος τῆ ἀνθρωπεία

¹ Οὐδόλως πείθουν τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Βιλαμόβιτς, Plato's Leben und Werke, I, σελ. 367.

φύσει συνεργὸν ἀμείνω ἔρωτος οὐκ ἂν τις ραδίως λάβοι.
 Ἡ δὲ γνώμη τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅτι ὁ ἔρωσ ἀρχὴν ἔχει τὴν
 ζήτησιν τοῦ ἀποκοπέντος ἡμίσεος ἡμῶν, εἶναι ἄτοπος, ἀφ' οὗ
 δὲν διατάζομεν νὰποκόπτωμεν μέλη ἢ μέρη τοῦ ἡμετέρου
 σώματος, ὅταν προσβληθῶν ἀπὸ καμμίαν ἀσθένειαν. Ἐπὶ
 πλεον δὲ ὁ ἔρωσ δυνατὸν νὰ φθάσῃ μέχρι τελείας θυσίας
 χάριν τοῦ ἐρωμένου προσώπου, ὥστε δὲν ἔχει οὕτος ἀρχὴν
 ἁπλῶς ἐγωϊστικὴν. Τέλος ὁ ἔρωσ δὲν εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς
 ἀποκαταστάσεως τῆς πρώτης ἐνότητος, ἀλλ' ἡ χρεία τῆς
 διαιωνίσεως τοῦ εἶδους διὰ τῆς παραγωγῆς ὁμοίων ὄντων.
 Ὁ Ἀριστοφάνης δὲν μένει ἀσυγκίνητος εἰς τὸν κριτικὸν
 ἔλεγχον τοῦ Σωκράτους· ἀφ' οὗ οὗτος ἐτελείωσε τὸν λόγον
 του, ἤθελεν ὁ ποιητὴς κάτι νάντειπῃ, ὅτε κρούεται ἡ αὐλειος
 θύρα. Ἀκούεται κρότος πολὺς ὡσάν νέων κωμασιῶν συνο-
 δευομένων ὑπ' αὐλητριδος. Ἐμβαίνει αἴφνης ὁ Ἀλκιβιάδης
 μεθύων, στεφανωμένος μὲ κισσὸν καὶ ἴα καὶ ἔχων ἐπὶ τῆς
 κεφαλῆς πλείστας ταινίας. Μὲ αὐτὰς ἀρχίζει νὰ στολιῇ τὴν
 κεφαλὴν τοῦ σοφωτάτου καὶ καλλίστου, τοῦ Ἀγάθωνος,
 ἀλλ' αἴφνης οὐχὶ ἄνευ τρόμου παρατηρεῖ τὸν Σωκράτη, διότι
 τοῦ ἐδόθη θέσις νὰ καθίσῃ μετὰ τοῦ Ἀγάθωνος καὶ τοῦ
 Σωκράτους, τὸν ὁποῖον εὐθύς ἔξ ἀρχῆς δὲν εἶχεν ἀντιληφθῆ.
 Ἀφ' οὗ δὲ ἀντηλλάγησαν φιλικὸι χαριεντισμοὶ καὶ ἀστεϊό-
 τητες, ἀπευθύνει πρὸς τὸν Σωκράτη, τὸν ὁποῖον ἐπίσης
 κοσμεῖ διὰ ταινιῶν, τὸ ἐγκώμιον ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον τόσον
 τεχνηέντως ἀναμειγνύονται ἐναντιώτατα συναισθητάτα φό-
 βου, ἀφοσιώσεως, αἰδοῦς, θαυμασμοῦ· ἀποκορυφούται δὲ
 τοῦτο εἰς τὴν διήγησιν ἐκείνην, ἡ ὁποία λαμπρότατα καὶ
 ζωηρότατα ἐμφανίζει τὴν ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην καὶ
 ἀγνότητα τοῦ Σωκράτους· ἡ δὲ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀναπε-
 πταμένη παρρησία τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἡ ὁποία μόνον εἰς με-
 θύοντα εἶναι ἐπιτετραμμένη, κινεῖ τὸν γέλωτα τῶν συμποτῶν.
 Τὸν ἐν μέθῃ διατελοῦντα Ἀλκιβιάδην εἰσάγει ὁ Πλάτων
 ἐπιτηδειότατα (διότι *οἶνος καὶ παῖδες ἀληθεῖς*), διὰ νὰ
 ἐπαινήσῃ καὶ ἀποκαταστήσῃ τὸν γνήσιον καὶ ἀληθινὸν
 Σωκράτη ἐνώπιον τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ ἀνηλεῶς παρω-
 δήσαντος αὐτὸν εἰς τὰς Νεφέλας. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἀκριβῶς

ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἐνεθυμοῦντο οἱ ἔχθροὶ τοῦ Σωκράτους καὶ κατηγοροῦν τὸν φιλόσοφον ὅτι διαφθείρει τοὺς νέους· ἀλλ' ἐκ τοῦ λόγου του καταφαίνεται καὶ τὸ δυσάγωγον καὶ δυσήνιον καὶ δυσπειθές, καὶ ἐπομένως καὶ ἡ ἀπὸ τῆς εὐθύνης ἀπαλλαγὴ τοῦ Σωκράτους. « Ἐὰν δὲν ἐφοβούμην, φίλοι μου, λέγει ὁ Ἀλκιβιάδης μήπως φανῶ παρὰ πολὺ μεθυσμένος, θὰ σᾶς ἔλεγα μεθ' ὄρκου ποῖαν ἐντύπωσιν μοῦ ἔχουν κάμει οἱ λόγοι του καὶ τώρα ἀκόμη μοῦ κάμνουν· ὅταν τὸν ἀκούω, πολὺ περισσότερον ἀπὸ τοὺς κορυβαντιῶντας « ἢ τε καρδία μου πηδᾷ καὶ δάκρυα ἐκχεῖται ὑπὸ τῶν λόγων τῶν τούτου ». Ἦκουσα τὸν Περικλέα καὶ ἄλλους περιφήμους ρήτορας, ἀλλὰ δὲν ἔπαθα, ὅτι πάσχω ἀπὸ τοῦτον ἔτσι πολλάκις διετέθην ὑπὸ τοῦ σατύρου τούτου Μαρσύου, ὥστε ἡ ζωὴ, τὴν ὁποῖαν ζῶ, νὰ μοῦ φανῇ ἀφόρητος. . . . Μόνος οὗτος ἐκ τῶν ἀνθρώπων μοῦ ἐξεγείρει συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ νομίσῃ, ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς ἐμέ, τὸ συναίσθημα τῆς ἐντροπῆς. Ναί, μόνον τὸν Σωκράτην ἐντρέπομαι, διότι αἰσθάνομαι ἐνδομύχως ὅτι δὲν ἠμπορῶ νὰντιλέγω εἰς τὰς συμβουλὰς του· ἀλλ' ὅταν ἀποχωρισθῶ ἀπ' αὐτοῦ, ὑποχωρῶ πάλιν εἰς τὰς τιμὰς καὶ τὴν εὐνοίαν τοῦ πλήθους. Δραπετεύω λοιπὸν καὶ φεύγω αὐτὸν καί, ὅταν τὸν ξαναῖδω, αἰσχύνομαι, διότι παρέβην τὰ συμπεφωνημένα. Πολλάκις νομίζω ὅτι θὰ ἠῦχαριστούμην νὰ μὴ ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ὅμως καταλαμβάνω ὅτι, ἂν γίνῃ τοιοῦτό τι, θὰ λυπηθῶ πολὺ περισσότερον· ὥστε δὲν ἠξεύρω τί νὰ κάμω μὲ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον ».

Εἶναι ἄρα γε ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀλκιβιάδου διαγραφόμενος Σωκράτης ἐκεῖνος ὁ κατ' Ἀριστοφάνη *λεπτοτάτων λήρων ἱερὸς καὶ μειωροσοφιστής*; « Ποῖος δὲ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, πόσον θαυμαστός καὶ ἔκτακτος, κανεὶς ἀπὸ σᾶς δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ, ἐκτὸς ἂν τὸν παρομοιάσῃ μὲ τοὺς σειληνοὺς καὶ τοὺς σατύρους, αὐτὸν καὶ τοὺς λόγους του. Τὸ σχῆμά του τὸ ἐξωτερικὸν ὁμοιάζει μὲ γεγλυμμένον σειληνόν, ἀλλ' ἐὰν ἐνδοθεν ἀνοιχθῇ, πόσης φαντάζεσθε εἶναι γεμᾶτος, ὧ ἄνδρες συμπόται, σωφροσύνης; Οἱ λόγοι του δυνατὸν νὰ φανοῦν κατ' ἀρχὰς γελοῖοι· μὲ τοιαῦτα καὶ ὄνο-

ματα καὶ ρήματα ἔξωτερικῶς περιενδύονται ὡσάν δορὰν ὑβριστοῦ σατύρου. Ἄλλ' ἔὰν τοὺς ἀνοίξῃ τις καὶ ἐξετάσῃ τὸ ἔσωτερικόν των, «πρῶτον μὲν νοῦν ἔχοντας ἔνδον μόνους εὐρήσει τῶν λόγων, ἔπειτα θειοτάτους καὶ πλεῖστ' ἀγάματ' ἀρετῆς ἐν αὐτοῖς ἔχοντας καὶ ἐπὶ πλεῖστον τείνοντας, μᾶλλον δ' ἐπὶ πᾶν ὅσον προσήκει σκοπεῖν τῷ μέλλοντι καλῷ κἀγαθῷ ἔσσεσθαι». Μόνον δὲ **ἄπειρος καὶ ἀνόητος ἄνθρωπος πᾶς ἂν τῶν λόγων καταγελάσειεν**. Τὸ ἐνταῦθα διδόμενον μᾶθημα εἰς τὸν Ἀριστοφάνη εἶναι ὀδυνηρότατον, διότι αὐτὸς μάλιστα ἀπὸ σκηνῆς καταγέλασέ τῶν λόγων τοῦ Σωκράτους.

Ἄλλὰ καὶ ἐν πολέμῳ, ἔξακολουθεῖ ὁ Ἀλκιβιάδης, ἐκκληρῶν ὁ Σωκράτης τὰ πρὸς τὴν πατρίδα στρατιωτικά του καθήκοντα, μήπως δὲν ἐπέδειξε θαυμασίαν φρόνησιν καὶ ἀνδρείαν καὶ κριθερίαν δύο φορὰς καὶ κατὰ τὴν εἰς Ποτειδαίαν στρατείαν καὶ κατὰ τὴν ἀπὸ Δηλίου φυγῆν; Κατὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ἠττηθέντων τῶν Ἀθηναίων καὶ διωκομένων ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἐπέδειξε μάλιστα ἀροβίαν, ἀπλοῦς ὢν ὀπλίτης, ὑπερτέραν καὶ αὐτοῦ τοῦ στρατηγοῦ Λάχητος «καὶ ἐκεῖ διεπορεύετο, ὅπως καὶ ἐδῶ καὶ ὅπως τὸν παρέστησες σύ, Ἀριστοφάνη, ἐπὶ τῆς σκηνῆς κατὰ τὴν παράστασιν τῶν Νεφελῶν, **κορδωμένος καὶ ρίπτων λοξὰ βλέμματα**» (βρενθυόμενος καὶ τῶφθαλμῶ παραβάλλων). Διὰ τῆς φράσεως ταύτης εἰλημμένης ἐκ τῶν Νεφελῶν πλήττει ὁ Πλάτων κατ' εὐθειᾶν τὸν Ἀριστοφάνη μὲ τὰ ἴδια του ὄπλα. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ μιᾶς τῶν συνήθων ἐκείνων λεπτομερειῶν, περὶ ἐνὸς τῶν ἔξωτερικῶν ἐκείνων φυσιογνωμικῶν χαρακτηριστικῶν, τὰ ὅποια οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ ἤξενυραν ἐπιτηδείως νὰ συλλαμβάνουν καὶ τὰ ὅποια εὐκόλα ἐντυπώνονται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ὄχλου. Ἐσχολιάζετο σαρκαστικῶς τοῦ Σωκράτους τὸ βᾶδισμα καὶ ἡ κίνησις τῶν ὀφθαλμῶν του. Καὶ ταύτην τοῦ λαοῦ τὴν παρατήρησιν ἐπικαλεῖται ὁ Πλάτων, ἀλλ' ἐρμηνεύει καθ' ὄλως διάφορον τρόπον. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν ἐνώπιόν μας τὸν Σωκράτη τῶν Νεφελῶν, τὸ ἀλλόκοτον ἐκεῖνο πρόσωπον, τὸ ὁποῖον θέλει μόνον νὰ διδάσκῃ τοὺς νέους σοφιστικὰς λεπτολογίας.

Ἀκούων ὁ Ἀριστοφάνης τοὺς λόγους τοῦ Ἀλκιβιάδου, κατανοεῖ ὅτι ὁ ἀληθινὸς Σωκράτης δὲν εἶναι ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον αὐτὸς παρωδῶν εἰσήγαγεν εἰς τὰς Νεφέλας τοῦ δὲν εἶναι ὁ *ἀλαξῶν καὶ ὠχριῶν*, ἀλλ' ἀντάξιός ἐκείνων, τοὺς ὁποῖους καὶ αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἐν τῇ φιλοπατρίᾳ του ὤνειροπόλει, ἐφάμιλλος πρὸς τοὺς *Μαραθωνομάχας*, πρὸς τοὺς *πρινίλους* ἐκείνους, *τοὺς ἀτεράμονας*, *τοὺς σφενδαμνίλους*. Ὡν δὲ τοιοῦτος ὁ Σωκράτης παρεῖχεν ἑαυτὸν πρότυπον μιμήσεως εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ συναναστρεφομένους, ὥστε καὶ τὸ σῶμα εὐρωστον νὰ ἔχουν καὶ τὴν ψυχὴν ὀρθῆς παιδείας ἐμπεφορημένην.

Πρὸς τὰς Νεφέλας λοιπὸν τοῦ Ἀριστοφάνους ἀπαντᾷ ὁ Πλάτων μὲ τὸ Συμπόσιόν του. Πρὸς γίγαντα κωμικὸν ποιητὴν παλαίει γίγας φιλόσοφος ποιητὴς. Τὸ Συμπόσιον εἶναι ἀναντιρρήτως ἐν ἀπὸ τὰ λεπτότατα καὶ πλουσιώτατα προϊόντα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Εἰς τὸν διάλογον τοῦτον περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον πλατωνικὸν διάλογον μᾶς ἀποκαλύπτεται θαυμασιῶς μέρος τι τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἐκείνου βίου μὲ ἐνάργειαν καὶ δροσερότητα, τὴν ὁποῖαν μόνον εἰς τὴν κωμωδίαν δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν, ἀλλὰ καὶ χωρὶς τὴν ὑπερβολικὴν παραμόρφωσιν τῆς κωμωδίας. Ἀναπτύσσω ἐν αὐτῷ ὁ Πλάτων ὑψιστον ζήτημα, τὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔρωτος, φροντίζει νὰ τονίσῃ θεσπέσιον ὕμνον τοῦ δαίμονος τούτου, ὁ δὲ ὕμνος ἐκεῖνος γίνεται ὕμνος τοῦ Σωκράτους· διότι ὁ Σωκράτης εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ἀληθινοῦ φιλοσοφικοῦ ἔρωτος. Χαράττων δὲ τοῦ διδασκάλου του τὴν γησίαν εἰκόνα ἀντιτάττει αὐτὴν πρὸς τὰς γελοιογραφίας τῶν κωμικῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἀριστοφάνους. Συνηθίζομεν νὰ παριστῶμεν τὸν Πλάτωνα ὡς φιλόσοφον μεταρσιούμενον διαρκῶς εἰς τοὺς οὐρανοὺς τῆς φιλοσοφικῆς ἀφαιρέσεως, ὡς ποιητὴν ὑπέρτερον παντὸς ἀνθρωπίνου πάθους, ὡς αὐστηρὸν νομοθέτην ἀσχολούμενον μόνον μὲ σπουδαίας σκέψεις. Ἀληθῆ ταῦτα. Ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ θεῖος οὗτος ἀνὴρ ἦτο καὶ ἀνθρώπος, τέκνον τῶν χρόνων του. Διήγνησε βίον μακρὸν καὶ πλήρη περιπετειῶν ἐν ἐποχῇ μεστῇ πολιτικῶν ταραχῶν, ὁποῖας εἶναι καταδικασμένον τὸ δύσμοιρον

ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκάστοτε νὰ ὑποφέρῃ, καὶ συνησθάνθῃ καὶ ἐδοκίμασεν ὅλα τὰ πάθη καὶ τὰ μίση τῆς περιόδου ἐκείνης Ἦτο μαχητικώτατος πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του καὶ ἔτοιμος νὰντιπλήξῃ, νὰντιαποδώσῃ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Ἀπέναντι δὲ τῶν ἐπικρίσεων καὶ τῶν σκωμμάτων καὶ τῶν διασυρμῶν δὲν ἠθέλησε νὰφήσῃ ἐκτεθημένον καὶ ἀνυπεράσπιστον τὸν μέγαν διδάσκαλόν του. Ποιητῆς ὢν ὁ Πλάτων καὶ συμμειγνύων δεξιώτατα ἑξαίσιον κωμικὸν οἶστρον με βαθεῖαν φιλοσοφικὴν ἔρευναν, ἥ, ὡς αὐτὸς οὗτος ὑπαινίσσεται, ὢν ἅμα κωμικὸς καὶ τραγικὸς ποιητῆς, καθὼς πᾶς ποιητῆς, βλέπων τὴν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ μεῖξιν τραγωδίας καὶ κωμωδίας, ὀφείλει νὰ εἶναι, διακωμωδεῖ καὶ πειράζει εὐστόχως τὸν Ἀριστοφάνη, τοῦ ὁποίου ἄλλως ἢ μαινᾶς μοῦσα ἐθαυμάζετο καὶ ἐτιμᾶτο ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου, ἐὰν μάλιστα παραδεχθῶμεν ὡς γνήσιον τῆς πλατωνικῆς χειρὸς τὸ εἰς τὸν ποιητὴν ἐπίγραμμα ἐκεῖνο:

Αἱ χάριτες τέμενός τι λαβεῖν, ὅπερ οὐχὶ πεσεῖται,
ζητοῦσαι, ψυχὴν εὖρον Ἀριστοφάνους.

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

